

КУЛАКОВА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 351.862.22

ГЕНЕЗИС МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті досліджується міжнародно-правова охорона об'єктів культурної спадщини; аналізується законодавство, яким передбачається та гарантується охорона культурної спадщини; визначається співвідношення понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання».

Ключові слова: культура, культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, охорона, культурної спадщини, об'єкти охорони культурної спадщини.

В статье исследуется генезис правовой охраны объектов культурного наследия; проанализировано законодательство, гарантирующее и регулирующее порядок охраны объектов культурного наследия; определено соотношение понятий «культурное наследие» и «культурные ценности».

Ключевые слова: культура, культурное наследие, культурные ценности, охрана культурного наследия, объекты охраны культурного наследия.

This article examines the basis legal protection of cultural heritage; analyses legislation, which provides and guarantees the right on protection of cultural heritage; relates to the definitions of „cultural heritage”, „cultural property”, „cultural asset”.

Key words: culture, cultural asset, cultural heritage, cultural property, legal protection of cultural heritage, subjects of cultural heritage.

Вступ. Охорона культурної спадщини є глобальною проблемою, вирішення якої здійснюється за допомогою правових, організаційно-управлінських заходів, що передбачені міжнародними конвенціями та іншими нормативними актами.

Проблемі правової охорони об'єктів культурної спадщини неодноразово приділялася увага у юридичній науці, причому досліджувалися різноманітні аспекти цього правового інституту залежно від галузі права. Особливості цивільно-правової охорони культурної спадщини досліджувалися О.П. Сергеевим, С.Г. Долговим, А.П. Фоковим, М.В. Васильєвим, І.В. Савельєвим, міжнародно-правовий захист культурних цінностей досліджувався в працях М.М. Богуславського, Л.М. Галенської, С.Н. Молчанова, Л. Прессуйр (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія), особливості розслідування злочинів, що посягають на об'єкти культурної спадщини, вивчали Р.В. Асейкін, В.В. Базелюк, Є.П. Гайворонський, Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова, О.С. Кофанова та інші.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Останніми роками проблемі відповідності національного законодавства щодо охорони культурної спадщини міжнародно-правовим актам ряд учених присвятили дисертаційні дослідження: О.І. Мельничук «Міжнародно-правові засади формування списку Всесвітньої культурної та природної спадщини», В.В. Максимов та в Росії Н.О. Потапов розвинули основні положення

правового інституту культурної спадщини, а також дослідження С.М. Молчанова та Р.Б. Булатова. Особливості державно-правової охорони культурної спадщини досліджені в монографіях Н.В. Михайлової, адміністративно-управлінські аспекти охорони пам'яток культури розкриті в працях А.М. Артюняна, Н.Д. Бобоедової, В.Я. Настюк та ін.

Постановка завдання. Питання генезису правової охорони об'єктів культурної спадщини недостатньо висвітлені в науці кримінального права та кримінології. Комплексне розв'язання проблеми можливе при ефективній реалізації міжнародної політики у сфері запобігання шляхом розроблення та здійснення системи заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці всіх міжнародних інституцій, діяльність яких повинна бути спрямована на розробку конкретних заходів, підвищення ефективності запобіжних заходів. Завданням даної статті є розкриття генезису правової охорони об'єктів культурної спадщини.

Результати дослідження. Сьогодні закладено підвалини міжнародного захисту культурної спадщини. Починаючи з XIX ст. окремі питання щодо необхідності такої діяльності було піднято на засіданнях архітектурних секцій у межах Всесвітніх виставок, починаючи з 1855 р., де були продемонстровані зображення історичних пам'яток та реставраційні проекти. Це була спроба відображення процесів збереження та способів реставрації пам'ятників [13].

У 1874 р. відбулася Брюссельська міжнародна конференція, на якій була приділена увага міжнародно-правовому захисту культурних цінностей, яка отримала назву «Брюссельська декларація про закони та звичаї війни», завданням якої було зменшення страждань людей під час збройних конфліктів держав за допомогою кодифікації законів та звичаїв війни. У ст. 8 декларації передбачалося, що «власність громад, а також релігійних установ та благодійних навчальних, художніх і наукових закладів, навіть таких, що належать державі, має поважатися нарівні з приватною власністю. Всіляке загарбання, а також навмисне руйнування чи пошкодження подібних установ, пам'яток, художніх і наукових творів переслідуються відповідною владою» [3].

А у ст. 17 зазначалося, що «під час бомбардування необхідно вживати всіх належних заходів для збереження, наскільки це можливо, церков, художніх, наукових та благодійних споруд, шпиталів та інших пунктів, призначених для зібрання хворих і поранених, якщо тільки останні не використовуються водночас і для досягнення якихось воєнних цілей. Обложені зобов'язуються вирізнити ці споруди особливими видимими знаками, що їх належить завчасно вказати супротивникові». Проблемою Декларації було те, що вона не була прийнята, але, зрозуміло, відіграла значну роль у формуванні міжнародних норм щодо законів війни [10, с. 67].

Вперше спробу охорони культурної спадщини на міжнародному рівні було здійснено на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр., на яких було прийнято 13 конвенцій, що започаткували формування принципів і норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів мистецтва, історії, археології, давніх рукописів і книг, будівель, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центрів зосередження культурних цінностей.

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни від 18 жовтня 1907 р. у двох статтях передбачає регулювання захисту культурних цінностей у військовому конфлікті. Так, ст. XXVII передбачено, що «під час облоги й бомбардувань слід ужити всіх необхідних заходів, щоб уберегти, наскільки можливо, храми, будівлі, що служать цілям науки, мистецтва і доброчинності, історичні пам'ятки, шпиталі та місця, де зосереджено хворих чи поранених, за умови, що такі будівлі й місця не служать водночас воєнним цілям.

Піддані облозі зобов'язані вирізнити ці будівлі особливими помітними знаками, про які тих, що проводять облогу, слід попередньо поінформувати» [4].

Заслуговує на увагу те, що на відміну від ст. 17 Брюссельської декларації 1874 р. Конвенція ІУ розширює перелік об'єктів культурної спадщини, а також передбачає умо-

ву щодо невикористання їх у військових цілях, хоча привертає увагу достатньо умовне визначення «щоб уберегти, наскільки можливо».

Ст. LVI Конвенції передбачає відповідальність: «Власність громад, установ церковних, добродійних та освітніх, художніх і наукових, навіть таких, що належать Державі, прирівнюється до приватної власності. Всіляке умисне загарбання, знищення чи пошкодження подібних установ, історичних пам'яток, творів художніх або наукових захищаються і має переслідуватись» [4].

IX Гаазька конференція про бомбардування морськими силами під час війни від 18 жовтня 1907 р. у Конвенції «культурним цінностям» присвятила ст. 5: «При бомбардуванні морськими силами повинні бути прийняті начальником всі необхідні заходи для того, щоб уберегти, по спроможності, історичні пам'ятники, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мистецтва і добродійності, шпитали та місця, де зібрані хворі або поранені, за умови, що такі будівлі та місця не служать одночасно військовим цілям» [5]. Жителі міст повинні були позначити ці будівлі або збірні місця видимими знаками.

Велике значення для розвитку міжнародного права, яке регулює питання правового захисту об'єктів культурної спадщини, має Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'ятників (в історії отримав назву «Пакт Реріха» [6]). Цей документ був схвалений на міжнародних конференціях 1931, 1932 рр. у м. Брюгге (Бельгія) і в 1933 р. у Вашингтоні (США). У роботі конференцій брали участь делегати декількох десятків країн. Документ був підписаний на святковій церемонії у Білому домі представниками двадцяти однієї республіки 15 квітня 1935 р. і вступив у силу 26 серпня 1935 р.; сьогодні цей документ пов'язує одинадцять держав західної півкулі та США.

У цьому документі було зазначено, що він приймається для того, «щоб захистити під час будь-якої небезпеки всі державні та приватні нерухомі пам'ятки, що становлять культурну скарбницю народів, вирішили укласти договір із цією метою і заради того, щоб забезпечити повагу до культурних цінностей та їх захист під час війни й у мирний час».

Стаття I передбачає, що «Історичні пам'ятки, музеї, наукові, художні, навчальні й культурні заклади розглядатимуться як нейтральні та як такі користуватимуться повагою і захистом з боку воюючих сторін. Такою ж повагою і захистом користуватиметься персонал вищезазначених закладів.

Така ж повага і захист надаватимуться історичним пам'яткам, музеям, науковим, художнім, навчальним закладам як у дні миру, так і під час війни» [6]. А ст. 3 визначає символ для означення культурних цінностей – «розпізнавальний прапор (червоне коло з трьома червоними кружками всередині на білому тлі) відповідно до моделі» [6].

Унікальність та універсальність цього документа полягає в тому, що він достатньо стисло, доступно визначає перелік пам'яток і закладів, які потребують захисту (ст. 4).

На міжнародній конференції в Гаазі 14 травня 1954 р. було підписано «Конвенцію про захист культурних цінностей у випадках озброєного конфлікту», яка і до цього часу є основним документом щодо захисту об'єктів культурної спадщини. Її положення були доповнені в 1999 р. Другим Протоколом, який продовжував безперервну та системну діяльність з удосконалення міжнародно-правових норм [2].

Конвенція була прийнята після тривалої роботи спеціально скликаної з цією метою міжнародної конференції, яка сприяла стрімкому розвитку міжнародно-правового захисту культурних цінностей у випадку військового конфлікту. За своїм характером це системний документ, який має значення для всіх країн світу при забезпеченні захисту культурної спадщини. Вона не визначає поняття культурної спадщини як «цінностей, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічне місцезнаходження, архітектурні ансамблі, які в якості таких представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи книг, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції

книг, архівних матеріалів або репродукції цінностей». У визначені культурних цінностей об'єднано цілий список об'єктів, які, незважаючи на їх різноманіття, володіють характерними ознаками. Крім того, Конвенція кодифікує всі найважливіші норми по захисту культурних цінностей у випадках збройного конфлікту.

У ній передбачено, по-перше, заборону вивезення культурної власності з окупованої території; по-друге, вимогу повернення зазначеної власності на території держави, з якої були вони вивезені; по-третє, заборону використання культурної власності як компенсації відшкодування шкоди, що була завдана воєнними діями; по-четверте, норми Конвенції діють не тільки під час озброєного конфлікту, але й у період неоголошеної війни, період окупації, навіть якщо вона не зустрічає збройного супротиву, а також у випадку збройного конфлікту локального характеру.

Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. доповнював і не змінював норми Конвенції. Цей документ має комплексний характер, що підтверджується його преамбулою, а саме спадкоємністю норм аналогічної Конвенції: «норми, що регулюють захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту, повинні відображати розвиток міжнародного права» [7]. Окремі положення Конвенції були розширені, а саме: у ст. 5 визначені підготовчі заходи у мирний час для захисту культурних цінностей від наслідків конфлікту, який може виникнути; визначена система криміналізації окремих діянь; відповідальність держав (ст. 38).

І особливого значення набуває формування інституціонального механізму, що визначено у Розділі 6, а саме названі такі органи: нарада Сторін, Комітет із захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та Фонд для захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Ці норми свідчать про перспективи розвитку міжнародного законодавства при розробці системи захисту культурних цінностей.

Також важливе значення для подальшого залучення держав до розвитку гуманітарного права при здійсненні захисту культурної спадщини мало прийняття Додаткових протоколів 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.: два Додаткових протоколи включили статті про захист культурних цінностей. Так, стаття 53 Протоколу I містить таке положення: «Без шкоди для положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та інших відповідних міжнародних документів забороняється: а) здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти тих історичних пам'ятників, творів мистецтва або місць відправлення культу, які складають культурну або духовну спадщину народів; б) використовувати такі об'єкти для підтримки військових зусиль; с) зробити такі об'єкти об'єктами репресалій» [8].

Ст. 16 Протоколу II забороняє здійснювати будь-які ворожі дії, спрямовані проти культурних цінностей, та використовувати їх для підтримки військових зусиль [9].

Одна з перших спроб розробити понятійний апарат об'єктів охорони культури було зроблена Міжнародною хартією, прийнятою на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів з питань збереження монументальних пам'яток, що відбувся у Венеції (травень 1964 р.) та Конвенцією про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. [1].

Під культурною спадщиною розуміється «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології».

Предметом охорони об'єкта культурної спадщини є характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. Все це обумовлює актуальність розвитку та впровадження міжнародного законодавства.

Ефективність міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини залежить, насамперед, від таких обставин, як укріплення мирного співіснування держав, скорочення кількості збройних конфліктів, використання тільки мирних засобів для їх вирішення і саме головне – безперечне виконання державами та громадянами норм міжнародного права та національного законодавства із захисту культурної спадщини.

Діючі міжнародно-правові акти щодо захисту культурних цінностей, безсумнівно, володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Брюссельська декларація про закони та звичаї війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html>.
4. Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
5. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=7243&p=1>.
6. Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/tpart22/isx22214.htm>.
7. Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ratification-kit-cultural-property-271004.htm>.
8. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>.
9. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). Женева, 8 июня 1977 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb31.htm>.
10. Богуславский М.М. Международная охрана культурных ценностей / М.М. Богуславский. – М. : Международные отношения, 1979. – 192 с.
11. Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину / Т.Г.Каткова, Т.В.Каткова. – Х. : Право, 2011. – С. 4.
12. Каткова Т.Г. Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів / Т.Г. Каткова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uchni.com.ua/kultura/5124/index.html>.
13. Спиридонова Ю.В. Генезис международной охраны культурного наследия в 1930-е гг. / Ю.В.Спиридонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-notabene.ru/fr/article_56.html.

